

A hasonlítás kifejezése a hanti nyelvjárásokban (esettanulmány a nyelvi kapcsolatok köréből)

CSEPREGI Márta

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
csepregi.marta@btk.elte.hu

Hajdú Péter születésének centenáriumára

1. Bevezetés

Hajdú Péter professzor számos kutatási témája között kiemelt figyelmet fordított a rokon nyelvek közötti kapcsolatok kérdésére, különösen az északnyugat-szibériai areában (1979, 1980). Erről az érdeklődéséről tanúskodik az a családfa ágrajz is, melyen az alapnyelvtől induló leágazások mellett vízszintes szaggatott vonalak jelzik az egyes uráli nyelvek külön életében megmaradt vagy létrejött érintkezéseket (1992a: 177, 1992b: 249). Jelen írással a száz évvel ezelőtt született Hajdú Péter emléke előtt szeretnék tisztelni.

2. Hasonlítás a finnugor nyelvekben

A finnugor nyelvcsalád mai nyelvei olyan sokféle módon fejezik ki a hasonlítást, hogy az alapnyelvre nem lehet egyetlen szerkezetet rekonstruálni. Többen feltételezik (többek között Fuchs 1949), hogy a kiinduló szerkezet egy ablatívusz raggal vagy ablatívuszi értelmű névutóval ellátott etalonból és alapfokú melléknévből állhatott, mint ami a manysiban máig használatos:

- (1) Északi manysi (Kálmán 1976: 48)
<i>wōt</i>	<i>ān^um-nəl</i>	<i>jōr</i>
szél	én-ABL	erős
- 'a szél erősebb nálam (lit. a szél tőlem erős)'.

Ez a szerkezet nemcsak a finnugor, hanem a törökségi nyelvekben is ismert. Bereczki Gábor (1983: 216) a Volga–Káma-vidék nyelveiről szólva mari, udmurt és mordvin adatok mellett csuvas és tatár példákat is idéz „a középfok szintaktikai eszközökkel (abl. + alapfok) való kifejezésének” illusztrálására.

Emellett minden nyelvben használatosak bizonyos nyomatékosító vagy kiemelő elemek és partikulák, melyek lehetővé teszik a különbségtételt. Ezek közül egyesek grammatizálódtak és idővel a középfok jelévé váltak, mások megmaradtak a pragmatikai szinten. Mindezen változások azonban az egyes nyelvek külön életében következtek be.

3. Hasonlítás és melléknévfokozás a hanti nyelvjárásokban

Az alábbiakban a három nagy hanti csoport (északi, déli, keleti) nyelvjárásait tekintem át a hasonlítás és a melléknévfokozás szempontjából. A legtagoltabb az északi csoport, ennek négy dialektusából (obdorszki, suriskári, kazimi, serkáli) hozok példákat. A suriskári adatokat a színjai tájszólás képviseli. A délieket nem osztom további nyelvjárásokra, a keletieket pedig két csoportban (szurguti és vahi-vaszjugani) vizsgálom. Jelen tanulmánynak nem célja, hogy részletesen ismertesse minden nyelvjárás minden megoldását a hasonlítás kifejezésére. Az alábbi táblázatokat tekintsük kiindulópontnak:

Középfok							
		Az etalonhoz járuló elem				A melléknévhez járuló elem	
		Abl. rag	névutó	névutó	névutó	Ø	
Északi	O	–	<i>kĩńśa</i>	<i>ewəlt</i>	–	+	<i>-sək</i>
	Szín.	–	<i>(kĩńśi)</i>	–	<i>elti</i>	+	<i>-šək</i>
	Kaz.	–	<i>kĩńśa</i>	<i>ewəł(t)</i>	–	+	<i>-šək</i>
	Ser.	–	<i>kĩńśa</i>	<i>ewətt</i>	–	+	<i>-šək</i>
Déli	Déli	<i>iwət</i>	<i>kəŋčə</i>	–	–	+	<i>-čək</i>
Keleti	Szurg.	–	<i>kĩń'tə</i>	–	–	+	<i>-čək</i>
	VVj.	<i>-oγ</i> <i>-niŋi(t)</i>	–	–	–	+	–

1. táblázat

A hasonlítás kifejezésének eszközei a hanti nyelvjárásokban

Felsőfok				
		A melléknévhez járuló elem		
Nyelvjárás	Tájszólás	Prefixum	Hátravetett jelző	Határozószó
Északi	O	<i>met(a)</i>		
	Szin.	<i>met(a)</i>		
	Kaz.	<i>met</i>		
	Ser.	<i>met</i>		
Déli	Déli	–		
Keleti	Szurg.		<i>mátá</i>	
	VVj.	–		<i>čək</i>

2. táblázat

Komi eredetű, felsőfokot jelölő elemek a hanti nyelvjárásokban

3.1. Az 1. táblázatból kiderül egyrészt, hogy mindegyik nyelvjárásban előfordul a hasonlító szerkezet úgy, hogy a melléknév alapfokon áll, azaz Ø morfémás. A vahiban az etalon ablatívuszragot kap, ugyanúgy, mint a many-siban az (1) példában (a VVj. nyelvjárásban a predikatív melléknév *-ki* végű):

(2) V (Honti 1984: 65)

tom kat jəmæki tim kat-oy.
 az ház jó ez ház-ABL
 'Az a ház jobb ennél a háznál.'

A többi nyelvjárásban az etalont ablatívuszi értelmű névutó követi (NB. az északi hantiban nincs Abl. rag, a déli *iwət*, a Szurg. *-i* és a VVj. *-oy* pedig az északiban használatos *ewəlt* névutóból agglutinálódott):

(3) O (Nikolaeva 1999: 21)

nəŋ kese-n ewəlt jəm kesi¹
 te kés-2SG -től jó kés
 'a te késednél jobb kés'

(4) Szin. (F. Gulyás 2015b)

lŭw elt-el un pōχ
 ő -től-3SG nagy fiú
 'a nála nagyobb fiú'

¹ A nyelvi adatok transzkripcióját a könnyebb összehasonlítás végett egységesítettem. Ahol szükséges volt, glosszáztam, a fordításokat pedig minden esetben magyarul adom meg.

3.2. Ezen kívül – a VVj. kivételével – mindegyik nyelvjárásban lehet egy *-čək/-šək* elemet fűzni a melléknévhez vagy a határozószóhoz. Ezt az eredetileg diminutív, moderatív jelentésű elemet az abszolút közép fokban a csekély különbség jelölésére használták:

- (5) Szin. (DEWOS 250)
wəŋ-a-šək *jöχt-əs*
 közel-LAT -CPR jön-PST.3SG
 '[kicsit] közelebb jött'
- (6) Szin. (F. Gulyás 2015b)
χət *əw* *elti* *ješa* *jel-šək* *ap* *χət*
 ház ajtó -tól kicsit távol-CPR kutya ház
 'a ház ajtajától kicsit távolabb [lévő] kutyaház'

A *-čək/-šək* elem később megjelent a hasonlító szerkezetekben is, feltehetőleg továbbra is a kis különbség jelölésére:

- (7) Szurg. (Csepregi 2017: 98)
ne *qo* *kiŋ'ta* *wöw-əχ-čək.*
 nő férfi képest erő-CAR-CPR
 'A nő egy kicsit gyöngébb, mint a férfi.'

Mostanára azonban a *-čək/-šək* elem tett egy lépést a közép fok felé vezető úton. Használata azonban máig opcionális.

- (8) Szin. (F. Gulyás 2015a)
məjpər *šəwər* *elti* *jurəŋ-šək.*
 medve nyúl -tól erős-CPR
 'A medve erősebb a nyúlnál.'

3.3. A táblázatból az is kiderül, hogy a legkeletebbi, vahi és vaszjugani nyelvjárások kivételével mindegyikben előfordul egy 'vmihez képest' jelentésű névutó, a *kiŋ'sa/kəŋč'a/kiŋ'ta*. Ezeket majdnem kizárólag csak hasonlító szerkezetekben használják (a kivételekről a 4.3. fejezetben lesz szó).

- (9) Kaz. (Kakszin 2007: 101)
tām *χəp-en* *təm-eλ* *kiŋ'sa* *χŋw-šək.*
 ez háló-2SG az-3SG képest hosszú-CPR
 'Ez a háló hosszabb, mint az.'

A *kińsa/kəŋča/kińt'a* névutó gyakorisága nem azonos az egész nyelvterületen. Az obdorszki nyelvjárásban sokkal ritkábban használatos, mint az *ewəlt* névutó (Nikolaeva 1999: 20), a kazimiban, úgy tűnik, az *ewəlt* és a *kińsa* egymással azonos értékűek és funkciójúak. N. B. Koskarjova és V. N. Szolovar nyelvkönyve egy mondaton belül mindkét megoldást felajánlja. Személynévmási etalon esetén mindkettőhöz járul személyrag és (meglepő módon) latívuszrag is.

(10) Kaz. (Koskarjova – Szolovar 2004: 24)

<i>liiw</i>	<i>ma</i>	<i>kińs-em-a</i>	(<i>ewəlt-em-a</i>)	<i>jaŋ</i>	<i>ɔʌ-əʌ</i>	<i>wɔŋ.</i>
ő	én	képest-1SG-LAT	-tól-1SG-LAT	tíz	év-3SG	nagy

'Ő tíz évvel idősebb nálam.'

A szurguti hantiban viszont kizárólag a *kińt'a* névutó jelenik meg a hasonlító szerkezetekben. Bár ebben a nyelvjárásban van ablatívusz rag és ablatívuszi értelmű névutó is, mégsem ezeket használják:

(11) Szurg. (Csepregi 2017: 97)

<i>pupi</i>	<i>čewər</i>	<i>kińt'a</i>	<i>wökkəŋ.</i>
medve	nyúl	képest	erős

'A medve erősebb a nyúlnál.'

(12) Szurg. (Schön – Gugán 2022: 616)

<i>liiw</i>	<i>mà</i>	<i>kińt'ay-em</i>	<i>aj.</i>
ő	én	képest-1SG	kicsi

'Ő kisebb nálam.'

3.4. A negyedik figyelemre méltó adat a táblázatban, hogy a felsőfokban sok helyen megtalálható a *met/mətà* partikula. Az északi nyelvjárásokban a melléknév előtt van a helye, a szurgutiban viszont utána.

(13) Szin. (Honti 1984: 67)

<i>met</i>	<i>aj</i>	<i>χuj-əŋ</i>	<i>met</i>	<i>jölta</i>	<i>mən-əl</i>
SUPL	kicsi	férfi-2SG	SUPL	hátnál	megy-PRS.3SG

'(közülük) a legfiatalabb leghátnál megy'

(14) Szurg. (Csepregi 2017: 96)

<i>qāntək</i>	<i>qo</i>	<i>wökkəŋ</i>	<i>mətà.</i>
hanti	férfi	erős	SUPL

'Az ember a legerősebb.'

A fentiekén kívül egyéb eszközök is alkalmasak a hasonlítás és a melléknévfokozás kifejezésére, nyomatékosító elemek, ismétlések, határozószók stb. (Honti 1984: 66–67).

4. Komi eredetű elemek a hanti hasonlító szerkezetekben

A táblázatban szereplő elemek közül három komi eredetű. Vizsgáljuk meg őket közelebbről.

4.1. *-čək/-šək* (Toivonen 1956: 79, DEWOS 250)

Az átadó nyelvben *-žik* alakban a középfok jeleként szolgál.² Az átvételkor a komi zöngés affrikáta zöngétlenné vált, és illeszkedett az átvevő hanti nyelvjárás mássalhangzórendszerébe: a szurgutiban megőrizte affrikáta jellegét, az északiban szibiláns lépett a helyébe. A rövid veláris *-j-* a hantiban redukált magánhangzóként realizálódik.

A komi középfokjel azonos hangalakú (*-žik*, *-žika* 'inkább, jobban') határozószóból grammatizálódott (Fuchs 1949: 166). Ez a szó is bekerült az obi-ugor nyelvekbe, de talán más időben és úton, mint a középfokjel. A keleti és déli hanti nyelvjárásokban *čək(ə)/čika* alakban 'nagyon' jelentésben van jelen (Toivonen 1956: 80, DEWOS 261). A vahi nyelvjárásban egyenesen a felsőfok jelölőjeként tartják számon (Honti 1984: 67). Ezen kívül a manysi nyelv is átvette *säk/šäk/šäkä/saka* alakban, azonos, 'nagyon' jelentésben (Toivonen 1956: 80, Rédei 1970: 148).

A *-žik* elem többfunkciós a komi nyelvben. Kicsinyítőképzőként is használatos, sőt ragozott igéhez vagy főnévi igenévhez járulva a cselekvés intenzívebb fokát fejezi ki:

- (15) komi (Kuznetsov 2022: 497)
<i>me</i>	<i>töd-a-žik.</i>
én	tud-PRS.1SG-AUGM
'Én jobban tudom.'	

4.2. *met/mätä* (Toivonen 1956: 43, DEWOS 972)

Az átadó nyelvben a *med* partikula (vagy prefixum) a felsőfok jelölésére szolgál: *med-bur* SUPPL-jó 'legjobb' (Rédei 1978: 64, Kuznetsov 2022: 494, Blokland 2023: 627). Átvételkor *d > t* zöngétlenedés ment végbe, s egyes hanti nyelvjárásokban egy szóvégi magánhangzóval kéttagúra bővült a szó.

² Megjegyzendő, hogy a komiban is megjelenhet a hasonlításban az alapfokú melléknév, mellette az etalon elativuszragot kap (Rédei 1978: 64).

Figyelemre méltó, hogy a szurguti nyelvjárás nem őrizte meg a prefixum szórendjét, hanem hátravetett jelzőként használja a *mátá* elemet, ld. (14) mondat. Ez a szórendi váltás azoknak az értékelő, modális partikuláknak az analogiájára jöhetett létre, melyek ismertek a szurguti hantiban: *-liŋki* 'szegény, szerencsétlen', *lumi* 'elhagyott, lakatlan', *wut'ŋi* 'néhai, elhunyt', *pəri* 'értéktelen'. A különbség az, hogy ezek a partikulák főnév után állnak, a *mátá* viszont melléknév után.

4.3. *kińsa/kəŋča/kińt'a* (Toivonen 1956: 29, DEWOS 652)

Az átadó nyelvben a névutó alakja *kińzi*, *kińza*. A hanti nyelvjárásokba egyértelműen magas hangrendűként került be, aminek az oka a szókezdő *k*-lehet, mely a hantiban csak palatális magánhangzó előtt fordul elő. A szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatot *-ńč-* alakban vehette át a (proto)hanti, ez pedig szabályosan fejlődött tovább az egyes nyelvjárásokban, északon *-ńś-*, délen *-ńč-*, keleten *-ńt'* mássalhangzó-kapcsolatokká (Honti 1984: 66).

Kérdéseket vet föl viszont a komi névutó jelentése és funkciója. Fokos-Fuchs kétkötetes nyelvjárás szótárában (1959: 432) az első jelentés 'kívül (кроме, ausser)', és csak egy nyelvjárásból van adatolva a hasonlító szerkezetben való használat 'mint (als)'. A Litkin – Guljajev-féle etimológiai szótár (1970) és legújabb komi–orosz szótár (2000) pedig csak az első jelentést hozza: 'кроме, за исключением [kívül, kivételével]'. A nyelvtani összefoglalók (pl. Rédei 1978, Kuznetsov 2022, Blokland 2023) nem említik a hasonlító szerkezetek tárgyalásakor ezt a névutót. A hanti nyelvjárásokban viszont a *kińsa/kəŋča/kińt'a* névutó funkciója kifejezetten komparatív, ezt illusztrálták a fenti, (10)–(12) mondatok. Ez a funkcióváltás feltehetőleg az egyes hanti nyelvjárások külön életében történt meg.

Schön Zsófia adatgazdag névutó-monográfiájának példamondatai alapján arra következtethetünk, hogy a hasonlításban eredetileg megjelenő ELTI és EWELT névutók inkább lokális és temporális értelemben használatosak, azaz honnan, miről, mióta kérdésre válaszolnak (Schön 2017: 316–324), s komparatív szerkezetekben való használatuk visszaszorult. Wolfgang Steinitz hanti nyelvjárás szótárában (DEWOS 233 és 70) ezeknél a névutóknál nincs is felsorolva hasonlító jelentés.

Megmaradt azonban a *kińsa* névutó 'kívül' jelentése is:

(16) Kaz. (Schön 2017: 347)

<i>χət</i>	<i>kińsa</i>	<i>ma</i>	<i>neməłt</i>	<i>ǎn</i>	<i>tǎj-ł-əm.</i>
ház	kívül	én	semmi	NEG	birtokol-PRS-1SG

'[Ezen] a házon kívül semmim sincs.'

A szurguti hantiban a *kińta* névutó igenévhez is kapcsolódhat, 'ahelyett, hogy' kezdetű mellékmondatot rövidítve. A (17) mondatban figyelemre méltó a kódkeveredés, az or. *звонить* 'telefonál' és *надо* 'kell' szavak használata.

(17) Szurg. (Schön 2017: 347)

<i>svońit-t-an</i>	<i>nata</i>	<i>tiy-nam</i>	<i>jü-t-á</i>	<i>kińta</i> .
telefonál-PRS-2SG	kell	ide-APR	jön-PTC.PRS-2SG	helyett

'Telefonálnod kellene ahelyett, hogy idejössz.'

Egy kazimi példamondatban 'nélkül' jelentésű a névutó:

(18) Kaz. (Schön 2017: 348)

<i>ma</i>	<i>kińsa-m-a</i>	<i>ɔńjit-e!</i>
én	nélkül-1SG-LAT	elkezd-IMP.2SG<SG

'Nélkülem kezd el!'

Mindezek a funkciók azonban jelentőségükben elmaradnak a komparatív funkció mögött, ugyanakkor a nyelv dinamizmusáról, rugalmas alkalmazkodó képességéről tanúskodnak.

5. A komi-zürjén–obi-ugor kapcsolatok története és hatása a nyelvre

Az obi-ugorok és a komi-zürjének közti földrajzi és kulturális kapcsolatok, valamint ennek nyelvükre gyakorolt hatása régóta kutatott téma a finn-ugor nyelvtudományban. Az obi-ugor nyelvekbe került komi jövevényszavak kérdéskörében számos monográfia és terjedelmes tanulmány született (Fokos 1953, Fokos-Fuchs 1953, Toivonen 1956, Steinitz 1962, Rédei 1970), valamint a kézikönyvek is rendre megemlítik a kölcsönzés tényét (Kálmán 1988: 409–410, Klumpp 2022: 476, Saarikivi 2022: 52–53, Schön – Gugán 2022: 630, Sipos 2022: 603, Blokland 2023: 663, Virtanen – Horváth 2023: 698). A kapcsolat természetesen kölcsönös volt. Kisebb mértékben, de az obi-ugor nyelvekből is kerültek jövevényszavak a komiba (Toivonen 1956: 103–106, Rédei 1964).

A kutatók véleménye megegyezik abban, hogy a két népcsoport közötti első kapcsolatfelvétel akkor történt, amikor az obi-ugorok még az európai oldalon éltek. A legintenzívebb érintkezések helyét és idejét illetően viszont már eltérőek a feltételezések. Szó van előbb a 10–12. századról, majd a 15–17. században a Káma vidékén történő érintkezésről. Jelen tanulmánynak nem célja, hogy igazságot tegyen ebben a vitában. Az mindenesetre tény, hogy a komik és az oroszok fokozatosan szorították az obi-ugorokat észak felé és az Urálon túlra. A 18–19. században az izsmai komik átkeltek az Urálon, és eljutottak egészen az Obig (Kálmán 1988: 409–410). A 19. században a komi kereskedők rendszeresen jártak át az északnyugat-szibériai vásárookra,

ahol sôt és ipari termékeket cseréltek értékes prémekre (Ahlqvist 1890: 12). A komi hatás tehát főként a 15. századtól folyamatos, és a vegyes lakosságú településeken máig létezik.

Yrjö Toivonen (1956) mintegy 400 komi jövevényszóval számol a hanti nyelvjárásokban. Rédei (1970) szerint a hantiban 369, a manysiban 338 komi jövevényszó van. A szavak megoszlása nem egyenlő az egyes nyelvjárásokban. A mindkét obi-ugor nyelvben közös komi kölcsönszavak száma 200. Valószínű, hogy ezek közül jó néhányat nem közvetlenül a komiból, hanem a másik obi-ugor nyelvből vettek át. Számos orosz szó is komi közvetítéssel jutott el a manysiba és a hantiba. A komi kölcsönszavak többsége először északon jelent meg, és onnan terjedt tovább más nyelvjárásokba.

A jövevényszavak nagy része kulturális jellegű, és lefedi az élet egészét, olyan témákat, mint például: épületek és részeik, lakberendezés, állattenyésztés, kertészkedés, evés-ivás, közlekedés, öltözködés, társadalmi és vallási élet. Komi eredetű közszavak még a medveműnyelvben használt helyettesítő szavak között is előfordulnak. A kölcsönzések mintegy 30%-a ige (Kálmán 1988: 409–410).

6. A nyelvi kapcsolatok jellege

Amikor ma nyelvi kapcsolatokat vizsgálunk, szinte kötelezően alkalmazzuk azt az elméleti keretet, melyet Sarah Grey Thomason és Terrence Kaufman dolgozott ki azóta klasszikussá vált munkájában (1988). Az ún. Thomason–Kaufman féle kölcsönzési skála segítségével lehet megállapítani, hogy mennyire intenzív két nyelv egymásra hatása. Ezt az elméletet szerintem Gugán Katalinnak sikerült a leginkább értő és értelmezhető módon bemutatnia magyarul (2013: 207–211). Tanulmányában ő a honfoglalás előtti török–magyar érintkezéseket tárgyalta, de megállapításai érvényesek lehetnek a komi–obi-ugor kapcsolatok jellemzésére is.

Thomason és Kaufman szerint a kölcsönzés öt fokozata az alkalmoszerű érintkezésből fakadó lexikális kölcsönzéstől a legerősebb szerkezeti hatásig terjed. A második és harmadik fokozatban részleges kétnyelvűség okozta enyhe strukturális hatás figyelhető meg. A fogalomszavak mellett igék, partikulák, névutók és indulatszavak is bekerülnek az egyik nyelvből a másikba, valamint a szintaxis és a morfológia terén is megjelennek mintakölcsönzések, szórványos átvételek. A négyes és ötös fokozat a nyelv minden szintjén rendszerszerű változásokat jelent.

Ezzel a skálával egyetért Winford is (2010: 176), hozzátéve, hogy a kölcsönzés feltételei három kategóriába sorolhatók: 1) a kölcsönzés a legkönnyebben azonos tipológiájú és akár rokon nyelvek között megy végbe; 2) a

forma és a funkció szempontjából transzparens morfémák könnyebben kölcsönződnek, mint az átlátszatlanok; 3) ha az átvevő nyelvben hiányzik valamely morféma, ez elősegítheti új morfémák kölcsönzését a hiány pótlására (2010: 178–179). A mi esetünkben a hasonlító szerkezet átvételekor mindhárom feltétel teljesült: azonos tipológiájú, rokon nyelvbe kerültek be a hasonlító szerkezetből addig hiányzó, transzparens nyelvi elemek.

Az obi-ugor nyelvekben a komi eredetű szókincs nagy része főnév, de vannak melléknevek és igék is. Ez utóbbiak eredeti alakjukban, honosító képző nélkül kerültek a nyelvbe (Fokos 1953: 42–43). Ezen kívül, mint fentebb láttuk, névutók, határozószók és partikulák is kölcsönöztek a komiból.

Az obi-ugor nyelvekre gyakorolt szintaktikai hatás legszembetűnőbb példája a *ke*, *kę* feltételes partikula megjelenése és a feltételes mondat kialakulása (Riese 1981, 1982, 1984, Csepregi 2019). A partikula szórendi helye és a feltételes mondat szerkezete nyelvjárásonként nagyon eltérő módon alakult, de a változás elindítója mindenképpen a komi nyelv. A másik szintaktikainak mondható átvétel a most tárgyalt hasonlító szerkezet megváltozott alakja, melyben mind a középfokot és a felsőfokot jelölő partikulát, mind pedig az etalonhoz járuló névutót a komiból kölcsönözte a hanti.³

Morfológiai hatásnak számít a névszóképzők átvétele. Gert Sauer a hantiban tizenegy képzőről állítja biztosan, hogy komi eredetű, háromról pedig kevésbé biztosan (1967: 172–180).

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a komi–obi-ugor viszony a kölcsönzési skála második–harmadik fokozatának felel meg. Egyéb kontaktusokkal való összehasonlítás szempontjából figyelemre méltó, hogy a Volga-vidéki finn-ugor nyelvekben török eredetűek a melléknévfokozás eszközei: a mari a „törökségben szélteben meglévő” középfokjelet vette át (*-rak/-räk*), a tatár *ij* ’leg-’ nyomatékosító szócska pedig átkerült a mari (*en*), az erza és a moksa (*en*, *in*) nyelvekbe (Bereczki 1983: 217).

7. Miért éppen a hasonlító szerkezet?

Az eddig elmondottakban semmi olyan nincs, ami a korábbi szakirodalomban ne szerepelt volna. Amiért mégis érdemesnek tartottam foglalkozni ezzel a témával, az, hogy még senki sem tette fel a kérdést: mi az oka annak, hogy éppen a hasonlító szerkezetet jelöltebbé tevő elemeket vették át a hantik, és miért éppen a komiból? Lehet, hogy azért nem merült még föl ez a

³ A manysi esetében a *saka* ’nagyon’ lexikai átvétel, a *-nuw* nyomatékosító elem használata a középfok jelölésére (Virtanen – Horváth 2023: 675) pedig inkább csak mintakölcsönzés.

kérdés, mert túl triviálisnak tűnik a válasz: mivel az obi-ugorok szorgalmasan kereskedtek a komikkal, üzletkötéskor nem volt mindegy, hogy valamely áru kisebb vagy nagyobb, drágább vagy olcsóbb, értékesebb vagy értéktelenebb a másiknál. Fontos volt pontosan kifejezni a különbséget. Az ablatívuszragos vagy névutós etalon + alapfokú melléknév szerkezetnél jelöltebb az, mely transzparens nyomatékosító elemeket, és csak a hasonlításban használt névutót tartalmaz.

Ez a szerkezet jól illik azok közé a szókölcsonzések közé is, melyeknek szintén sok hasznát vették a kereskedő felek. Az alábbiakban csak a jelentéseket sorolom fel:

- főnevek (a kereskedelmi forgalomba került áruk nevein kívül): pénz, mérték, mennyiség, képesség, tulajdonjegy, papír, bér, rész
- melléknevek: sovány, nehéz, öreg, arany, józan, megfontolt, vastag
- igék: mérlegel, jelez, egyetért, választ, tartalékol, megvizsgál, kipróbál, felbérel, bérbé ad
- egyéb szófajok: hány, mennyi, egy kevés, túl sok, féle, fajta, összesen, együtt, alig.

Így együtt jön létre az a szemantikai és szintaktikai nyelvi eszköztár, mely szükséges az egyes alkudozáshoz és a sikeres üzletkötéshez.

A több évszázados egymás mellett élés következtében az obi-ugorok és a komik egy része kétnyelvűvé vált. Többször megfogalmazott, ismert jelenség az, hogy amikor egy nyelv beszélői más nyelvűekkel kerülnek kapcsolatba, annak hatásaként a nyelvben megjelennek az analitikus szerkezetek. A tömör szerkezeteket redundáns elemekkel fellazított, könnyebben felfogható struktúrák váltják fel. Herman József a neolatin nyelvek történetében végbement változásokat vizsgálva jutott el ahhoz a következtetéshez, hogy az idegenajkúakkal való keveredés során a nyelvben megjelenik a redundancia „amikor egy üzenetet a minimálisan szükségesnél több jellel kódolunk” (Herman 1967: 166). Ennek tipikus esete a hanti hasonlító szerkezet kialakulása. Az átvevő nyelv egyéb nyelvi eszközöket, például partikulákat is kölcsönöz a magasabb presztízsű nyelvből. Marja Leinonen, aki a komi nyelvre gyakorolt orosz hatást vizsgálta, állapította meg, hogy a kötőszavak átvétele ennek a folyamatnak a velejárója (2002: 332).

Amikor az obdorszki vásáron az osztják prémvadász alkudozás közben a melléknévhez még hozzátett egy, a zürjén kereskedőtől hallott nyomatékosító elemet, nem tudhatta, hogy ezzel jelentős szerkezeti változást indít el anyanyelvjárásában, mely utóbb elterjed az egész nyelvterületen – kivéve a Vah és a Vaszjugan folyók vidékét.

Rövidítések

A hanti nyelvjárások rövidítései:

O	obdorszki	Szin.	szinjai
Sur.	suriskári	Szurg.	szurguti
Kaz.	kazimi	VVj.	vahi-vaszjugani
Ser.	serkáli		

A grammatikai rövidítések feloldásai:

1	1. személy	LAT	lativus
2	2. személy	NEG	tagadószó
3	3. személy	PCL	partikula
ABL	ablativus	PL	többes szám
APR	approximativus	PRS	jelen idő
AUGM	nyomatékosító	PST	múlt idő
CAR	fosztóképző	PTC.PRS	folyamatos melléknévi igenév
CPR	középfok	SG	egyes szám
DU	kettős szám	SUPL	felsőfok
IMP	felszólító mód		

Irodalom

- ABONDOLO, DANIEL – VALIJÄRVI, RIITTA-LIISA (eds) 2023: The Uralic languages. Second edition. (Routledge Language Family Series.) Routledge, London – New York.
- AHLQVIST, AUGUST 1890: Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 8: 1–22.
- BAKRÓ-NAGY et al. = Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik Elena (eds) 2022: The Oxford guide to the Uralic languages. (Oxford guides to the world's languages.) Oxford University Press, Oxford.
- BERECZKI GÁBOR 1983: A Volga–Káma vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs János (szerk.), *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest. 207–236.
- BLOKLAND, ROGIER 2023: Zyrian Komi. In: Abondolo – Valijärvi 2023: 614–664.
- CSEPREGI, MÁRTA 2017: Сургутский диалект хантыйского языка. Обско-угорский институт прикладных исследований и разработок, Ханты-Мансийск.
- CSEPREGI MÁRTA 2019: Kontaktusjelenségek az északnyugat-szibériai areában. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest – Piliscsaba. 77–102.

- DEWOS = Steinitz, Wolfgang 1966–1993: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 1–15. Lieferungen. Akademie Verlag, Berlin.
- FOKOS DÁVID 1953: Jövevényszó kutatások. Nyelvtudományi Közlemények 55: 3–59.
- FOKOS-FUCHS, DÁVID RAFAEL 1953: Aus dem Gebiete der Lehnbeziehungen. Acta Linguistica Hungarica 3: 211–289.
- FOKOS-FUCHS, DÁVID RAFAEL 1959: Syrjänisches Wörterbuch I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FUCHS, DAVID RAFAEL 1949: Der Komparativ und Superlativ in den finnisch-ugrischen Sprachen. Finnisch-ugrische Forschungen 30: 147–230.
- GUGÁN KATALIN 2013: A honfoglalás előtti török–magyar érintkezésekről. In: Agyagási Klára – Hegedüs Attila – É. Kiss Katalin (szerk.), Nyelvelmélet és kontaktológia 2. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 206–226.
- F. GULYÁS NIKOLETT 2015a: Az állítmányi hasonlító szerkezet rendje (szinjai hanti). In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szinjai-hanti/az-allitmanyi-hasonlito-szerkezet-rendje/stadj-stadjm>
- F. GULYÁS NIKOLETT 2015b: Jelzői hasonlítás szórendje (szinjai hanti). In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szinjai-hanti/jelzoi-hasonlitas-szorendje/stadj-stadjm>
- HAJDÚ, PÉTER 1979: Language contacts in North-Western Siberia. Fenno-Ugrica Suecana 2. Uppsala. 19–31.
- HAJDÚ PÉTER 1980: Nyelvi kontaktusok Északnyugat-Szibériában. Nyelvtudományi Közlemények 82: 251–259.
- HAJDÚ PÉTER 1992a: Rekonstrukció és az alapnyelv jellege. In: Derék, Pál – Riese, Timothy – Sz. Bakró-Nagy Marianne – Hajdú Péter (szerk.), Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag – Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. (Studia Uralica 6.; Urálistikai Tanulmányok 3.; Linguistica Series A Studia et Dissertationes 8.) Institut für Finno-ugristik der Universität Wien – ELTE BTK Finnugor Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Wien – Budapest. 165–177.
- HAJDÚ, PÉTER 1992b: Reconstruction and the substance of protolanguage. Linguistica Uralica 28: 241–250.
- HAVAS et al. = Havas Ferenc – Csepregi Márta – F. Gulyás Nikolett – Németh Szilvia 2015: Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. (utdb.elte.hu).
- HERMAN JÓZSEF 1967: A nyelvi változás belső és külső tényezőinek kérdéséhez. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 8: 119–131.
- HONTI LÁSZLÓ 1984: Chrestomathia Ostiaca. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1976: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.

- KÁLMÁN, BÉLA 1988: The history of the Ob-Ugric languages. In: Sinor, Denis (ed.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influences*. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 395–412.
- КАКСЗИН, А. Д. [Каксин, А. Д.] 2007: Казымский диалект хантыйского языка. Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- KLUMPP, GERSON 2022: Permic. In: Bakró-Nagy et al. 2022: 471–486.
- Komi-ogosz szótár 2000: Коми-поч кывчукор. Коми книжное издательство, Сыктывкар.
- KOSKARJOVA, N. B. – SZOLOVAR, V. N. [Кошкарева, Н. Б. – Соловар, В. Н.] 2004: *Поговорим по-хантыйски*. Сибирский хронограф, Новосибирск.
- KUZNETSOV, NIKOLAY 2022: Komi. In: Bakró-Nagy et al. 2022: 487–506.
- LEINONEN, MARJA 2002: Influence of Russian on the syntax of Komi. *Finnisch-ugrische Forschungen* 57: 195–358.
- LITKIN, V. I. – GULJAJEV, JE. SZ. [Лыткин, В. И. – Гуляев, Е. С.] 1970: *Краткий этимологический словарь коми языка*. Наука, Москва.
- NIKOLAEVA, IRINA 1999: Ostyak. *Languages of the world. Materials* 305. LINCOM Europa, München – Newcastle.
- RÉDEI Károly 1964: Obi-ugor jövevényszók a zürjén nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 66: 3–15.
- RÉDEI, KÁROLY 1970: *Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen*. Indiana University, Bloomington – Mouton & Co., The Hague, The Netherlands.
- RÉDEI KÁROLY 1978: *Chrestomathia Syrjaenica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- RIESE, TIMOTHY 1981: Some aspects of the conditional sentence in the Vogul language. *Nyelvtudományi Közlemények* 83: 383–393.
- RIESE, TIMOTHY 1982: The conditional sentence in the Ostyak language. *Nyelvtudományi Közlemények* 84: 229–243.
- RIESE, TIMOTHY 1984: The conditional sentence in the Ugrian, Permian and Volgaic languages. *Studia Uralica* 3. Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Vienna.
- SAARIKIVI, JANNE 2022: The divergence of Proto-Uralic and its offspring: A descendent reconstruction. In: Bakró-Nagy et al. 2022: 28–58.
- SAUER, GERT 1967: *Die Nominalbildung im Ostjakischen*. (Finnisch-ugrische Studien V.) Akademie-Verlag, Berlin.
- SCHÖN, ZSÓFIA 2017: *Pospositionale Konstruktionen in chantischen Dialekten*. Dissertationen der LMU Band 15. Universitätsbibliothek Ludwig-Maximilians-Universität, München.
- SCHÖN, ZSÓFIA – GUGÁN, KATALIN 2022: East Khanty. In: Bakró-Nagy et al. 2022: 608–635.
- SIPOS, MÁRIA 2022: North Khanty. In: Bakró-Nagy et al. 2022: 582–607.

- STEINITZ, WOLFGANG 1962: Zu den syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. *Acta Linguistica Hungarica* 12: 247–254.
- THOMASON, SARAH GREY – KAUFMAN, TERRENCE 1988: *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Oxford.
- TOIVONEN, YRJÖ HEIKKI 1956: Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. *Finisch-ugrische Forschungen* 32: 1–169.
- VIRTANEN, SUSANNA – HORVÁTH, CSILLA 2023: Mansi. In: *Abondolo – Valijärvi 2023*: 665–702.
- WINFORD, DONALD 2010: Contact and borrowing. In: Hickey, Raymond (ed.), *The handbook of language contact*. Wiley-Blackwell, Singapore. 170–187.

*

The expression of comparison in Khanty dialects (A case study concerning language contact)

In the majority of Khanty dialects, comparative constructions contain three elements of Komi origin: 1) the comparative marker *-čək/-šək* which was originally a diminutive-moderative particle and was used to express smaller differences; 2) the particle or prefix *met/mätä* serving as the marker of the superlative form of adjectives; and 3) the postposition *kĩńśa/kəñča/kińtə* meaning in ‘relation to’, which took the place of the ablative case marker and/or postposition. These elements can be found in all varieties apart from the Eastern most Vakh and Vasjugan varieties.

Komi and Ob-Ugric have been in contact since the 15th century. Komi influence in Ob-Ugric is evident from the high number of loanwords (there are 369 Komi loanwords in Khanty and 338 in Mansi. Most of them are nouns, but adjectives, verbs, postpositions, adverbs and particles were also borrowed from Komi. An example of syntactic influence is the appearance of the conditional particle *ke, kę* and the emergence of conditional sentence structure as well as the change of the comparative construction discussed in this study.

We claim that the Komi and Ob-Ugric peoples’ trading with each other played a role in the appearance of Komi elements in comparative constructions and when comparing their goods for sale, they needed expressions which were more marked than the ones they already had in their language. Redundancy is usually unavoidable in multilingual environments.

Keywords: Komi, Ob-Ugric, comparative construction, language contact, bilingualism

MÁRTA CSEPREGI

